

Қазақстан Республикасында сотқа дейінгі тергеудің үш буынды модельдің жүзеге асуыруы

Аннотация. Мақалада сотқа дейінгі тергеудің жаңа ҚР ҚПК-нің талаптарына сай азаматтардың құқықтар мен бостандықтарын тергеу барысында қорғаудағы рөлі қарастырылған.

Азаматтардың құқықтарын, арнайы құқықтық реттеу қажеттілігі негізделеді. Автор ғалымдардың ұстанымдарын, Қазақстан мен шет мемлекеттердің сот практикасы мен заңнамасын қарастырып, құқықтық заңнаманың кемшіліктері мен қайшылықтарын анықтайды.

Жаңа заңнама талаптарына сай, пилоттық бағдарлама бойынша үш буынды моделіне көшу, елімізде көптеген азаматтардың құқықтарын қорғайтынын, тергеу барысында қылмысқа қатысы жоқ адамдардың жауаптылыққа тартылуы практика жүзінде азайуына септігін тигізетінін ашып көрсеткен.

Қазақстан заңнамасын талдау нәтижесінде, автор құқықтық режим мен жаңа қабылданған Қылмыстық процесстік кодекс, Еліміздің азаматтарына әлде-қайда тиімді екенін, бұл өзгерістің қажеттілігі туралы қорытындыға келді.

Түйін сөздер: пилоттық жоба, үш буынды модель, заң, тергеу, сот, полиция, прокуратура, құқықтық статистика, реформа, қылмыстық қудалау.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2021-136-3-113-118>

Кіріспе

Қазіргі таңда сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында азаматтардың құқықтарын жоғары деңгейде қамтамасыз ету мақсатында, Елбасының «Қазақстан Жаңа нақты ахуалда: іс-қимыл уақыты» атты жолдауында, еліміздің құқық қорғау жүйесінде полиция, прокуратура және сот арасында өкілеттіктерді бөле отырып, үш буынды модельді енгізуді тапсырды.

Қазақстанда құқық қорғау және қадағалау органдарының полиция, прокуратура және сот арасында өкілеттіктерін нақты бөле отырып, қылмыстық процесстің үш буынды моделіне көшкеніне бір жыл да болған жоқ.

Мұндай жүйе әлемнің көптеген дамыған елдерінде қолданылады, ол полиция қыл-

мыстарын, қатысы бар адамдарды анықтап, дәлелдер жинайтын тәртіпті қамтамасыз етеді.

Қылмыстық процесстің маңызды міндеттері «қылмыстарды жылдам және толық ашу, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауаптылыққа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану» болып табылады.

Осы міндеттерге қол жеткізу үшін мемлекет қылмыстық іс жүргізу қызметінің нақты субъектілеріне қылмыстық қудалау сияқты функция береді.

Осыған байланысты «қылмыстық қудалау» ұғымының мазмұнын, оны жүзеге асыратын субъектілер тобын, оны іске асыру басталатын сәтті, сондай-ақ іс жүргізу теориясы үшін

де, осы қызметті жүзеге асыратын органдар үшін де маңызды болып табылатын басқа да мәселелерді ашу маңызды болып табылады. Қаралатын проблеманың, оларда қамтылған нормалар қылмыстық қудалаудың неғұрлым маңызды мәселелерін регламенттейді жеке, жеке-жариялы және жариялы айыптау істерінің тізбесі берілген; оларды қозғаудың және олар бойынша іс жүргізудің ерекшеліктері көзделген.

Зерттеу әдістері

Осы мақаланы дайындау барысында талдау және синтез, индукция және дедукция әдістері, ұқсастық, құқықтық модельдеу әдістері, формальды-заңдық және салыстырмалы-құқықтық әдістер қолданылды.

Талқылау

Заң шығарушы қылмыстық қудалауды қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекетті және оны жасаған адамды, соңғысының қылмыс жасаудағы кінәлілігін анықтау мақсатында, сондай-ақ мұндай адамға жаза немесе өзге де қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларын қолдануды қамтамасыз ету үшін айыптаушы тарап жүзеге асыратын процестік қызмет ретінде айқындайды.

Қазақстан Республикасының Негізгі заңында өз көрінісін тапқан, оны қорғау мемлекеттің маңызды міндеті болып табылатын, адамның денсаулығы жеке адамның аса маңызды игіліктерінің бірі болып табылады.

Қылмыстық процестің нысандары қылмыстық іс бір сатыдан екінші сатыға алға жылжитындай етіп ұйымдастырылған. Әрбір келесі кезеңде, алдыңғы кезеңде қол жеткізілген нәтиженің сенімділігі мен заңдылығын тексеру жүзеге асырылады. Қылмыстық процестің кезеңдер жүйесі шындыққа жетудің кепілі, тергеу және сот қателіктерін анықтау және түзету құралы болып табылады. Сонымен қатар, қылмыстық процестің сатылық түріндегі нысандары айыпталушының және процестің басқа қатысушыларының құқықтарының кепілі болып табылады, өйткені бұл оларға прокурорға немесе сотқа процестің ал-

дыңғы кезеңдерінде қабылданған шешімдерге шағымдануға мүмкіндік береді. Жоғарыда айтылғандардың бәрі адамға қарсы қылмыстар бойынша, қылмыстық істерді тергеуде де тән.

Бұл кезеңнің мәні қылмыстық қудалау органы өз құзыреті шегінде қылмыстың белгілерін анықтаған әрбір жағдайда, қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді бастау үшін нақты және заңды негіздердің болуын анықтауға және тиісті шешім қабылдауға, яғни қылмыстық іс жүргізу қызметін кейіннен тергеу үшін бастау қажет пе, жоқ па, соны анықтауға міндетті, бұл қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін іске асыруға бағытталған міндетті шарттардың бірі болып табылады, яғни қылмыстарды тез анықтау және оларды толық, жан-жақты және объективті қарау. Дәл осы кезеңде қылмыстық қудалау органдары қылмыстар туралы мәліметтерді алады, қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді бастау үшін қажетті жағдайлардың болуын белгілейді және қылмыстық іс қозғау туралы, оны қозғаудан бас тарту туралы не қылмыс туралы арызды немесе хабарды тергеулігі бойынша жіберу туралы процестік шешім қабылдайды.

Құзыретті органдар қабылдаған тиісті шешімнің заңдылығының КЕПІЛІ-олардың шеңбері қылмыстық іс жүргізу Заңымен қатаң анықталған: анықтау органдары, анықтаушы, тергеу бөлімінің бастығы, тергеуші, прокурор. Тиісті негіздер болған кезде бұл органдар мен лауазымды адамдар өз құзыреті шегінде қылмыстық процесте қолданылатын жариялылық принципіне орай іс бойынша іс жүргізуді бастау туралы шешім қабылдауға міндетті. Бұл принципті орындамау, қылмыстық іс жүргізу міндеттерін шешуге теріс әсер ететін заңды өрескел бұзу болып табылады.

Соңғысы іс бойынша іс жүргізудің жан - жақтылығын, толықтығы мен объективтілігін қамтамасыз ету, қылмыстың алдын алу және т.б. сияқты функциялармен қатар жүзеге асырылады.

Сондай - ақ, заң авторлары стилистикалық және терминологиялық әртүрлілікке ұмтыла отырып, заң техникасының негізгі талаптарын-сол терминнің белгілі бір құқықтық тұжырымдамасына сәйкестігін бұзғанын атап өткен жөн.

«Қылмыстық қудалау» ұғымын және оның мазмұнын заңмен анықтаудың анық еместігі олардың процедуралық теорияда әртүрлі түсіндірілуіне әкелді. Мысалы, М.Б. Мұқашев қылмыстық қудалау «анықтау, алдын ала тергеу органдарының және прокурордың қылмысты және оны жасаған адамдарды анықтауға, қылмыстық іс қозғауға, дәлелдеу процесін жүзеге асыруға, кінәлілерді қылмыстық жауаптылыққа тартуға, сотта мемлекеттік айыптауды қолдауға, кінәсіз адамдарды ақтауға бағытталған барлық іс-әрекеттері» деп есептейді. Бұл анықтама қате болып көрінеді, өйткені қылмыстық қудалау алдын-ала тергеумен анықталады [7].

Елбасымыздың үш буынды модельге байланысты берілген тапсырмасын орындау мақсатында жаңа ҚР ҚПК қабылданып, қазіргі таңда сотқа дейінгі тергеп тексеру амалдары жаңа деңгейде келесідей жүргізуде.

Прокурор жиналған дәлелдемелерге тәуелсіз баға береді, азаматтардың құқықтары бұзылмайтынына, адал адамдардың қылмыстық процеске қатыспайтынына көз жеткізеді, сотта айыптауды қолдайды. Сот тергеу сатысында адам құқықтарының сақталуын бақылайды, істі қарайды және шешім шығарады.

Қылмыстық процестің осындай үлгісімен сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын органдардың қызметі трансформацияланады. Біріншіден, бұл заңнаманы жетілдіру, екіншіден, сотқа дейінгі тергеп-тексеру тәсілдерін және прокурорлар мен тергеушілердің ұйымдастырушылық дағдыларын өзгерту.

Әрине, еліміздің құқық қорғау жүйесін мұндай реформалау ойластырылған, салмақты шешімдер мен қадамдарды талап етті. Осылайша, бастапқы кезеңде Бас прокуратура сотқа дейінгі тергеу органдарымен бірлесіп, толыққанды үш буынды модельге кезең-кезеңімен көшуді бастады.

Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес, алдымен қылмыстық қудалау шеңберіне тартылған адамдардың конституциялық құқықтарын қозғайтын сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдары қабылдайтын негізгі процестік шешімдерге прокурордың келісуі енгізілді.

Бас прокуратураның Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетімен: «Қылмыстық процесте азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейту мақсатында заңнамаға тиісті өзгерістер енгізілді».

Бұдан басқа, қысқа мерзімде оператор болып табылатын «сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімі» (СДТБТ) ақпараттық жүйесінде, техникалық өзгерістер жүргізу қажет болды.

Комитет бұл міндетті ойдағыдай орындап, 2020 жылғы 31 желтоқсаннан бастап заңнамалық түзетулер күшіне енген күні барлық тергеу және прокуратура органдары қылмыстық іс бойынша негізгі шешімдерді электрондық келісуге көшті.

Нәтижесі

Барлық шешімдерді прокурормен келісу қажет: күдіктіні тану, оның әрекетін саралау, қылмыстық құқық бұзушылықты саралау, сотқа дейінгі тергеу мерзімдерін үзу, тоқтату, айыптау актісі. Әйтпесе, олар заңсыз болып саналады. Негізгі процедуралық шешімдерді үйлестіру жәбірленушінің ғана емес, күдіктінің де конституциялық құқықтарын қорғауға мүмкіндік береді. Бұл тек бірінші кезең.

Негізгі процедуралық шешімдерді электронды үйлестірудің артықшылықтарын асыра бағалау қиын. Прокурордың сотқа дейінгі тергеу органымен жедел өзара іс-қимылы, артық бюрократиялық кідірістерді болдырмайды, тергеушілердің уақыты да үнемделеді, іспен бірге прокурорға кірудің, кабинеттерге барудың, прокурордың шешімді келісуін күтудің қажеті жоқ. Сонымен қатар, бұл тергеу органдарының басшылығына және қадағалаушы прокурорға қылмыстық істерді тергеу барысын онлайн режимінде бақылауға мүмкіндік береді, айла-шарғы жасауды азайтады, бұл бұрмалау мүмкіндігін болдырмайды.

Өз кезегінде Комитет құқықтық статистиканың дұрыстығын қашықтықтан қадағалауды жүзеге асырады және уәкілетті мемлекеттік органдарды, сондай-ақ қылмыстық процеске қатысушыларды объективті құқықтық ақпаратпен қамтамасыз етеді.

Қорытынды

Еліміздің мегаполистерінің бірі - Алматы прокуратурасында жаңа жүйе іске қосылды. Мұнда үш буынды модельді енгізу, Адам құқықтары саласында жоғары халықаралық талаптарға толық жауап береді деп саналады. Егер бұрын прокурор, әдетте, қылмыстық істерді зерделеу кезінде ғана заңдылықты тексерсе, енді прокурордың келісімінсіз іс жүргізу шешімінің заңды күші болмайды. Бұл жаңа форматтың басты ерекшелігі.

Пилоттық бағдарламаның тиімді жұмыс жасауының салдарынан, қылмыстық проце-

ске көптеген адамдарды негізсіз тарту фактілерінің алдын алғанын көрсетеді. Мұндай тәсіл Конституциялық құқықтардың бұзылуын 55% - ға төмендетуге әсер етті.

Прокурорлар біліктілік туралы қаулыларды келіскен істер бойынша соттар ақтау үкімдерін шығарған жоқ, ал өткен жылдың осындай кезеңінде соттар үш адамды кінәсіз деп таныды.

Жаңа заңнама талаптарына сай, пилоттық бағдарлама бойынша үш буынды моделіне көшу, Еліміздің азаматтарының Конституциялық құқықтарын қорғауда үлкен рөл атқаратын болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2020 жыл 1 қыркүйек. [Электрон. ресурс] - URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (қаралған күні: 03.08.2021)
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамыз. [Электрон. ресурс] - URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (қаралған күні: 03.08.2021)
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесстік кодексі 2014 жылы 4 шілде. [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (қаралған күні: 03.08.2021)
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (қаралған күні: 03.08.2021)
5. Қазақстан Республикасының прокуратура туралы заңы 2017 жылы 30 мусымдағы №81- VI ҚРЗ. [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000081> (қаралған күні: 03.08.2021)
- Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2018 жылғы 01 маусымдағы №72 Бұйрығы. [Электрон. ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017084> (қаралған күні: 03.08.2021)
7. Фархат Кинжитаев Прокурорский фильтр «О результатах внедрения трехзвенной модели правосудия, которая действует в стране с начала года, рассказал заместитель прокурора Карагандинской области Талгат Мукашев». [Электрон. ресурс] - URL: <http://inkaraganda.kz/articles/162141>. (қаралған күні: 03.08.2021)

Б.М. Сматлаев

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Реализация трехзвенной модели досудебного расследования в Республике Казахстан

Аннотация. В данной статье приводятся новеллы Уголовно-процессуального Кодекса Республики Казахстан, которые в досудебном расследовании играют большую роль в защите прав и свобод граждан.

Автор проанализировал позиции ученых, судебную практику и законодательство Казахстана и иностранных государств, противоречия, имеющиеся в законодательстве.

В статье раскрываются новеллы в нормах уголовно-процессуального законодательства, а именно: перехода по пилотной программе на трехзвенную модель уголовного преследования, с введением которого

планируется снижение привлечения в орбиту уголовного преследования лиц, не причастных к совершению того или иного преступления.

В результате анализа законодательства Республики Казахстан автор предлагает изменения правового режима в Уголовно-процессуальном кодексе.

Ключевые слова: пилотный проект, трехзвенная модель, закон, следствие, суд, полиция, прокуратура, правовая статистика, реформа, уголовное преследование.

В.М. Smatlaev

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Implementation of the three-link model of pre-trial investigation in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article presents innovations of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan which, in pre-trial investigations, play a major role in protecting the rights and freedoms of citizens.

The article justifies the need for special legal regulation of these objects of citizens' rights. The author considers positions of scientists, judicial practice and legislation of Kazakhstan and foreign countries. It identifies shortcomings and contradictions of legal legislation.

In accordance with the requirements of the new legislation, the transition to a three-link model under the pilot program will protect the rights of many citizens in the country, which will practically reduce the responsibility of persons who are not involved in crimes in the course of investigations.

As a result of the analysis of the legislation of Kazakhstan, the author concluded that it is necessary to change the legal regime and recently adopted Criminal Procedure Code, which is more or less beneficial for citizens.

Keywords: pilot project, three-tier model, law, investigation, court, police, prosecutor's office, legal statistics, reform, criminal prosecution.

References

1. Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti Kasym-Zhomart Tokaevtyн Kazakstan halkyna zholdauy. 2020 zhyly 1 Kyrkujek. [Address of the President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan. September 1, 2020]. [Electronic resource] - Available at: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (Accessed: 03.08.2021)
2. Kazakstan Respublikasynyn Konstituciyasy 1995 zhyly 30 тамыз [The Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995;]. [Electronic resource] - Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (Accessed: 03.08.2021)
3. Kazakstan Respublikasynyn Kылmystыk процесstik kodeksi 2014 zhyly 4 shilde [The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014;]. [Electronic resource] - Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (Accessed: 03.08.2021)
4. Kazakstan Respublikasynyn Kылmystыk Kodeksi 2014 zhyly 3 shildedegi № 226-V KRZ [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan No. 226-V of the ZRK dated July 3, 2014]. [Electronic resource] - Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (Accessed: 03.08.2021)
5. Kazakstan Respublikasynyn prokuratura turaly zany 2017 zhyly 30 mausymdagy №81- VI ZRK [Law of the Republic of Kazakhstan On the Prosecutor's Office of June 30, 2017 No. 81-VI ZRK;]. [Electronic resource] - Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1700000081> (Accessed: 03.08.2021)
6. Kazakstan Respublikasy Bas Prokurorynyn 2018 zhyly 01 mausymdagy №72 Bujrygy [Order of the Prosecutor General of the Republic of Kazakhstan No. 72 dated June 01, 2018]. [Electronic resource] - Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017084> (Accessed: 03.08.2021)
7. Farhat Kinzhitaev Prokurorskiy fil'tr «O rezul'tatah vnedreniya trekhzvennoj modeli pravosudiya, kotoraya dejstvuet v strane s nachala goda, rasskazal zamestitel' prokurora Karagandinskoj oblasti Talgat Mukashev»

[«Deputy prosecutor of Karaganda region Talgat Mukashev told about the results of the implementation of the three-link model of Justice, which has been operating in the country since the beginning of the year» «Farkhat Kinzhitayev»] [Electronic resource] - Available at: <http://inkaraganda.kz/articles/162141>. (Accessed: 03.08.2021)

Автор жайлы мәлімет:

Сматлаев Б.М. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы прокуратура органдарының құрметті қызметкері, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, заң факультетінің деканы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Smatlaev B.M. – Doctor of Law Sciences, Professor, Honorary employee of the Prosecutor’s Office of the Republic of Kazakhstan, Dean of the Faculty of Law, L. N. Gumilyov Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.